

Ermita de Sant Joan (Xàbia)

Joaquim Bolufer Marqués y Josep Salvador Castelló Marí

Publicación digital:

Intervenciones arqueológicas en la provincia de Alicante. 2010

Editores:

A. Guardiola Martínez y F.E. Tendero Fernández
Sección de Arqueología del Ilustre Colegio Oficial de Doctores
y Licenciados en Filosofía y Letras y en Ciencias de Alicante

Año de la edición: 2012

ISBN: 978-84-695-6558-2

Enlace web:

http://www.marqalicante.com/contenido/int_arqueologicas/doc_126.pdf

Denominación de la intervención:	Ermita de Sant Joan
Municipio:	Jávea / Xàbia
Comarca:	La Marina Alta
Director/codirectores:	Josep Salvador Castelló Marí i Joaquim Bolufer Marqués
Equipo técnico:	Francisco Gómez Bellard (antropòleg)
Autor/autores del resumen:	Joaquim Bolufer Marqués i Josep Salvador Castelló Marí
Promotor:	Excm. Ajuntament de Xàbia
Nº de expediente:	2010/0708-A
Fecha de actuación:	15-09-2010 a 14-10-2010
Coordenadas de localización:	X 774.325 – Y 4.297.787
Periodo cultural:	Baixmedieval, contemporani
Material depositado en:	Mvsev Arqueològic i Etnogràfic Municipal Soler Blasco de Xàbia
Tipo de intervención:	Excavació arqueològica

Resumen: En octubre de 2010 se realizó una excavación en la ermita de Sant Joan de Xàbia, edificio tardomedieval utilizado en los siglos XIX y XX como capilla funeraria del viejo cementerio. Se excavaron treinta tumbas abiertas en el suelo natural (10 de ellas vacías) correspondientes a 19 adultos y 11 niños. Casi todas las inhumaciones se realizaron entre 1817 y 1849, aunque por los paneles cerámicos conservados en la ermita sabemos que en el año 1862 se realizó un entierro.

Palabras claves: Capilla funeraria, inhumaciones, paneles cerámicos, contemporáneo.

Abstract: In October 2010 an excavation was conducted in the chapel of Sant Joan of Xàbia, late medieval building used in the XIX and XX centuries as a funerary chapel of the old cemetery. Open thirty tombs were excavated in the natural soil (10 of them empty) for 19 adults and 11 children. Almost all the burials were conducted between 1817 and 1849, although ceramic panels preserved in the chapel we know that in 1862 a funeral was held.

Keywords: Funerary chapel, burials, ceramic panels, contemporary.

Desarrollo de la intervención:

A finals de l'època moderna, metges i pensadors comencen a plantejar la conveniència de treure'n de l'interior de les viles i ciutats els cementeris. Les nombroses morts provocades per epidèmies i altres malalties infeccioses aconsellaven allunyar de la proximitat dels vius els enterraments, que des de l'Edat Mitjana, es feien dins les poblacions. A partir de la segona meitat del segle XVIII, els nous corrents higienistes promoguts i vinculats a la Il·lustració van obrint-se pas a Europa. A poc a poc, el poder anirà assumint aquests principis i acabarà considerant la necessitat de treure'n dels nuclis urbans els cementeris i privar així, de manera definitiva, les inhumacions que omplien vasos i fossars de les parròquies i altres edificis, generalment religiosos.

Al País Valencià algunes institucions i personalitats havien intentat portar avant aquests nous plantejaments. És el cas de les primerenques i progressistes proposades fetes l'any 1776 per Pasqual Garcia, regidor de l'Ajuntament de València, que

pretenien prohibir els enterraments fets dins els murs de la ciutat (Català Gorgues, 2007). Però no va ser sinó arran de la promulgació de la Reial Pragmàtica feta pel rei Carles III l'any 1787 que les autoritats locals començaren a considerar aquest problema. En l'esmentada Pragmàtica s'instava a bastir els cementeris fora de les poblacions i alhora es prohibia l'enterrament dins les esglésies, amb algunes excepcions però. Al mateix document es deia també que: "...se aprovecharan para capillas de los mismos cementerios las hermitas que existan fuera de los pueblos...", disposició que va ser seguida a Xàbia, utilitzant la vella ermita gòtica de Sant Joan com capella fúnebre.

Però a pesar de la disposició reial, el fort arrelament que entre la població tenien aquelles antigues pràctiques funeràries i potser també per altres condicionants, com la falta de recursos econòmics per part del Consell de la vila de Xàbia, es va anar dilatant la construcció del cementeri. Es succeïren ordes i recomanacions dictades des de les altes institucions de l'administració, però no va ser fins a l'any 1817 quan va ser inaugurat el cementeri de Sant Joan. Així consta a l'anotació 258 de les *Efemérides* recopilades per G. Cruaños. Hi llegim:

12 marzo 1817

Fue inaugurado el actual cementerio de San Juan, con el entierro del cadaver de Ana Maria Moll, hija de Amaro y Teresa, segun acta de defunciones firmada por Mn Jose Cruaños Buigues, vicario (Arxiu Parroquial).

Fins a eixe moment, tots els enterraments es realitzaven dins de les muralles de la vila, ja fora als vasos de Sant Bertomeu o al petit vas dels mariners de la capella de la Mare de Déu de l'Oreto, o bé al gran fossar de l'Hospital de la vila situat al carrer d'Avall, edifici del qual només resta la capelleta tardo gòtica de Santa Anna (el vell fossar de la plaça de l'Església havia deixat de funcionar a mitjans del segle XV). També els convents de les Agustines i dels Mínims acolliren els enterraments dels seus religiosos, i potser també d'alguna altra persona que de forma excepcional hi voldria ser soterrada.

El primitiu cementeri de Sant Joan era molt més petit que el que ara coneixem. Aquell primer recinte del 1817 ocuparia una superfície molt reduïda situada al sud de l'ermita, amb enterraments fets en terra.

La falta d'espai d'aquell primer cementeri i la major "categoria" social de certes persones, van fer que el tram oest de capella, entre el darrer arc diafragmàtic (darrere de l'altar) i el mur tester de l'ermita, fora habilitat com a panteó eclesiàstic. Aquesta estructura, fora d'ús des de les acaballes del XIX, tenia una única porta d'accés (a la dreta/NE de l'altar) que havia estat engegada modernament. L'interior estava ocupat per un total de 31 tombes de forma rectangular, amb unes dimensions màximes de 2,40 x 0,70 m, construïdes amb rajola massissa, còdols i algeps. Divuit presentaven una orientació general sud-oest/nord-est, que s'adossaven i es superposaven formant dos nivells, mentre que les tombes de la paret sud-est mostraven una orientació nord-oest/sud-est perpendicular a les anteriors, tot agrupant-se formant dues filades de cinc tombes, més tres que van ser col·locades ja els darrers moments d'utilització amb aquesta mateixa orientació, sobre les tombes del primer grup. Totes les sepultures,

amb caixa o sense, corresponien a membres del clero de Xàbia, probablement vicaris, rectors i pavordes de Sant Bertomeu, que foren inhumats entre el 1817 i probablement el 1889, data que apareix grafiada sobre l'algeps fresc de la tomba superior del grup sud: *Aquí descansan en paz / los restos mortales de / Don Jose Solans Vicario de / la Parroquial de Jabea / Murio el dia 14 de Mayo de 1889 / Rueguen a Dios por su alma.*

També els llauradors rics, els burgesos i d'altres persones benestants del poble, van voler deixar clara l'empremta del seu pas per la vida i triarem com a lloc d'enterrament l'ermita de Sant Joan, des d'aleshores capella funerària. D'aquells enterraments, que ara han estat localitzats i excavats, no hi havia constància documental ni tan sols en la memòria del poble. Només restaven un conjunt de plafons funeraris de taulells, produïts als tallers de València, que es conservaven col·locats sobre la paret sud de l'interior de l'ermita, i que ara podem interpretar com els epitafis, arrancats del terra, d'aquells enterraments. Un altre d'aquests plafons va ser recuperat formant part del reompliment de preparació de l'altar i dins una de les fosses d'enterrament descobertes (tomba 19).

Del conjunt de tretze plafons recuperats, els més antics daten de l'any 1823 i corresponen a persones d'alt rang social i econòmic: Mariana Parts, dona del governador militar de Dènia, morta el 28 de maig, i Jaume Català "Dr. Teologo y Rector Pabordre de la Iglesia de Xàbia", mort el 6 d'octubre. El més modern dels plafons va ser dedicat al xiquet Joaquim Ferrando i Garcia "...que murio el dia 22 de Enero del año 1862 a la tierna edad de 12 años y medio...".

Com hem dit més amunt, aquests epitafis estarien en el pis, indicant el lloc de l'enterrament. La repavimentació de l'ermita en temps moderns (probablement als anys trenta del segle passat), amb un nou paviment de taulells hidràulics en blanc i negre, va comportar el desmantellament d'aquests bonics plafons i l'oblit d'aquells enterraments.

Les dolentes condicions d'aquell primer recinte foren descrites al monumental *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar* de Pascual Madoz (1847, tomo IX): "...el cementerio, que es pequeño e indecente, porque sus paredes derruidas dan entrada a las zorras y otros animales inmundos, que se comen los miembros de los cadaveres insepultos: su situacion tan proxima a la villa perjudica a la salud pública, principalmente a los moradores del arraval del conv., los cuales se encuentran muy incomodados por los miasmas pútridos que llegan hasta ellos en el estio cuando reinan los vientos del O. y se presenta el dia caluroso: debiera pues trasladarse a otro sitio mas saludable...".

Probablement per intentar pal·liar, més que fora en part, aquesta dolenta situació, però també per augmentar l'espai del cementeri (Xàbia era un poble amb una demografia creixent que va passar dels 3.654 de l'any 1843 als 5.785 de l'any 1857), l'any 1849, l'alcalde de Xàbia, Antoni Català, va comprar a Cristòfol Español tres fanecades de terra per ampliar el cementeri (Cruañes Signes, 1986).

Amb aquestes obres, el cementeri va adquirir les dimensions que encara manté, bastint-se ara els primers grups de nínxols (situats sobre la paret oest)

destinats als burgesos i altres persones benestants, mentre que la major part de les inhumacions es farien a terra.

Però l'eixamplament del cementeri i la millora de la seua construcció no van acabar amb el problema de l'excessiva proximitat a la població, provocant, junt amb d'altres factors, que l'índex de mortalitat dels pròxims ravals de Baix i del Convent foren dels més alts del poble (Espinós i Quero, 1988).

Passaren els anys i les condicions de vida de la població va anar millorant poc a poc, la qual cosa va produir una disminució en el total de morts anuals. Tot i així, les escasses dimensions del cementeri obligaren a la construcció de noves illes de nínxols.

No obstant, l'excessiva proximitat al poble i el creixement de la població, obligaren a la construcció del nou cementeri de les Catarroges, que va ser inaugurat l'any 1986, mentre que el vell cementeri va estar en ús fins el 1989, data de la darrera inhumació que hi va ser realitzada.

L'edifici de l'ermita de Sant Joan

L'ermita ha mantingut, des del seu origen, una planta rectangular dividida en tres trams, delimitats per dos arcs de mig punt lleugerament apuntats. Les parets estan realitzades amb mur de tàpia de morter de terra, pedres i calç. La façana tenia originalment una porta d'accés delimitada per un arc de mig punt de dovelles. El sostre és a dues aigües, amb bigues que descansen sobre els murs laterals i tres jàcines que es recolzen sobre cans de pedra tosca i marquen la carena o cavalló de la teulada. En la part superior de la façana i quasi en el centre s'obri un òcul delimitat per carreus de tosca, així com en la part superior, on també s'obri altre òcul situat en la banda septentrional.

Al llarg del temps, l'edifici ha sofert diferents transformacions, l'empremta de les quals s'ha mantés en diferents elements arquitectònics. Primerament, a l'edifici original se li va afegir al segle XVII o potser primeries del XVIII, una construcció adossada al mur septentrional destinat a servir d'habitatge a l'ermità, que no comunicava directament amb l'ermita. Aquesta construcció va ser desafortunadament enderrocada en l'any 1998.

A continuació, la porta d'accés de l'ermita es va modificar, eixamplant-se, retallant els brancals i la llinda, que va passar a ser recta. Per aquest motiu, es van desmuntar les dovelles de l'arc de mig punt i es van adequar a l'estructura rectangular de la nova porta. També es van afegir dues finestres quadrangulars en els costats de l'accés, tancades amb reixes de ferro de forja. En la paret meridional del tercer tram es va obrir una finestra quadrangular que fou posteriorment tapiada. Totes tres obertures es van vorejar amb carreus de tosca.

Amb l'ús de l'ermita com capella funerària del cementeri, es va tapiar amb un mur l'arc del tercer tram i es va destinar la banda septentrional com panteó dels rectors de l'església parroquial de sant Bertomeu, mentre que un espai més reduït, al costat meridional, es va utilitzar com sagristia, obrint una finestra rectangular en la paret per enllumenar l'habitació. Davant del mur es va construir un altar i el primer arc es va "folrar" amb un nou arc, també de tosca, que reduïa l'espai. Amb posterioritat es

va canviar el pis original de l'edifici, de rajoles de fang, i es van disposar taulells hidràulics en blanc i negre.

L'excavació arqueològica

Els treballs començaren en la zona de l'altar modern, que no conservava el paviment i es veia el seu reblliment interior. A continuació, es va seguir amb l'extracció del pis hidràulic i la seua preparació, des de la zona posterior de l'ermita cap a l'accés.

Amb la retirada d'aquests nivells començaren a descobrir-se els diferents enterraments, excavats en fosses i farcits amb un estrat de terra blanquinosa procedent del propi treball d'excavació de les sepultures. Es va deixar sense excavar la zona delimitada com panteó dels rectors de la parròquia, que estava coberta per rajoles de fang, paviment anterior al pis hidràulic UE 1.

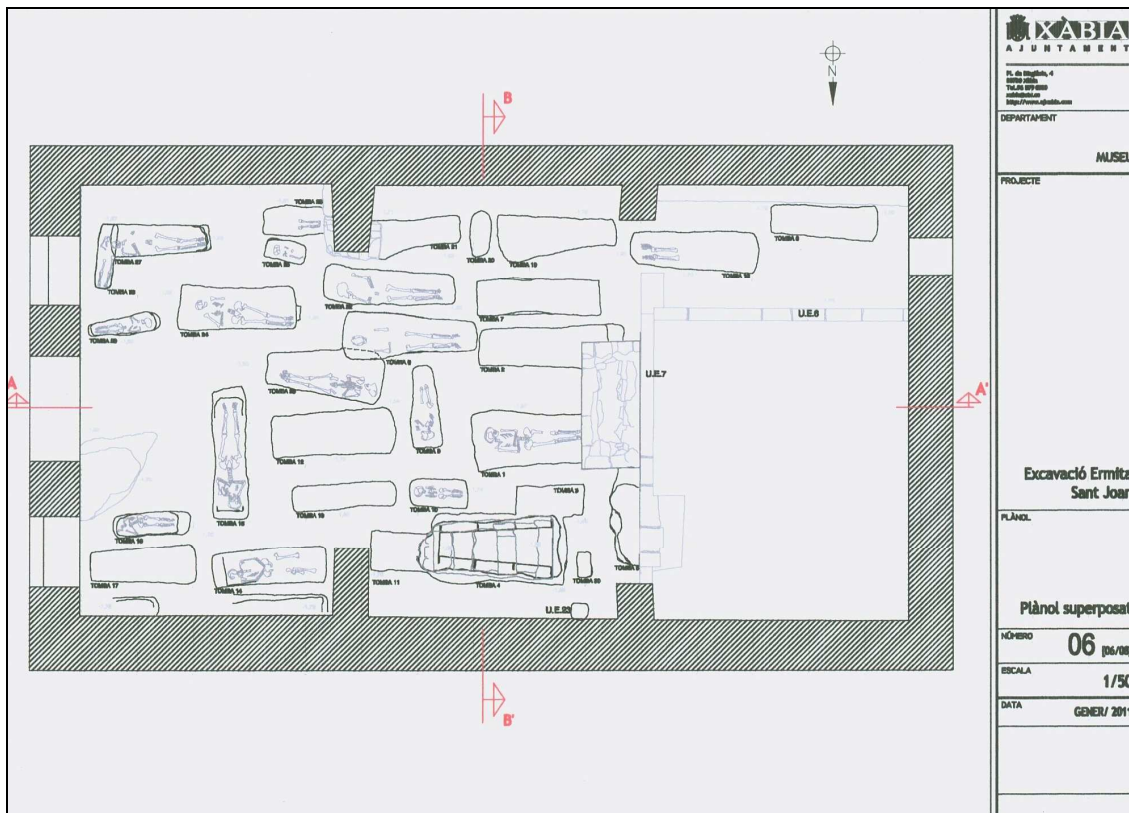
Així les coses, els treballs han permès documentar un conjunt de 30 tombes d'inhumació, excavades al sòl natural de gleva de forma més o menys trapezoïdals. Vint i set mantenien l'orientació est-oest (amb el cap situat a l'est, exceptuant-ne dos, que el tenien situat a ponent), i només tres s'orientaven de nord a sud.

La major part dels enterraments foren realitzats dins de taüts, amb els cossos en posició decúbit supí, amb els braços flexionats sobre el pit o l'abdomen, exceptuant alguns dels enterraments infantils que tenien els braços flexionats i les mans baix del rostre, en posició de dormir.

De les trenta tombes localitzades dènou corresponien a adults, i les onze restants eren enterraments infantils. Sis estaven buides, mentre que la resta corresponien a quatre adults hòmens entre 40 i 70 anys, sis dones entre 20 i 65 anys, i tres individus als quals no ha estat possible determinar el sexe pel seu mal estat de conservació. Els enterraments de xiquets tenien unes edats entre 1 i 2 mesos i els 5 o 6 anys. Quasi tots aquests enterraments van ser realitzats entre 1817 i 1849, moment en el què va ser eixamplat el cementeri, adquirint aproximadament l'extensió actual.

Bibliografía:

- BOLUFER MARQUÉS, J. (2009): "El vell cementeri de Xàbia", *Revista de Festes de Duanes de la Mar*, Ajuntament de Xàbia, Xàbia: 35-37.
- CATALÁ GORGUES, M.A. (2007): *El Cementerio General de Valencia. Historia, Arte y Arquitectura. 1807-2007*, Carena Editors, Valencia.
- CRUAÑES SIGNES, G. (1986): "Efemérides históricas de la villa de Jábea", *Xàbiga*, 1, Ajuntament de Xàbia, Xàbia: 13-108.
- ESPINÓS I QUERO, A. (1988): "Notes per a un estudi de la població a Xàbia (1871-1890)", *Xàbiga*, 4, Ajuntament de Xàbia, Xàbia: 107-126.
- MADOZ IBAÑEZ, P. (1847): *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus Posesiones de Ultramar*, IX, Est. Tipográfico-Literario Universal, Madrid.
- VIVES-FERRÁNDIZ SÁNCHEZ, L. (2005): "La pervivència de la simbòlica barroca als plafons ceràmics de l'ermita de sant Joan de Xàbia", *Xàbiga*, 9, Ajuntament de Xàbia, Xàbia: 153-178.

Planta de l'ermita de Sant Joan amb l'àrea excavada.

Vista del àrea excavada des de l'est.

Vista del àrea excavada des de l'oest.

Vista d'un dels plafons funeraris de taulelleria valenciana de l'ermita de Sant Joan.